

Turinys

Kad tu gyventum įdomiais laikais	9
Mažasis lobis	14
Pokalbis apie ateitį	22
Skaidrės	25
Viską apimanti tyli didžioji Dievo erdvė	51
Blokas	57
Papasakok	66
Žodžiai, kurių nesuprantame	70
Audhumlos beiėškant	81
Šventojo žmogaus vizitas	97
Netinkamo dievo apsireiškimas	110
Laiku atgal	118
Krokodilo svajonės	131
Mitologija šiems laikams	147
N 64° 35.378', W 16° 44.691'	158
Balta kaip šerkšnas visatos motina	180
Atsisveikinimas su baltuoju milžinu	186
Dievas garų mašinoje	192
Dar daugiau žodžių	211
Jūra mėlynoji jūra	224
Gal viskas bus gerai	254
Interviu su Dalai Lama jo svečių kambaryje Dharamšaloje	266

Motinos piene	288
<i>Crocodylus thorbjarnarsoni</i>	293
2050	300
Pokalbis apie ateitį	314
Pauzalipsė dabar	319
<i>Nuotraukų sąrašas</i>	331

Kad tu gyventum įdomiais laikais

Pastebėk tai, ką tu pastebi.

Torvaldas Torsteinsonas

KAI PAS MANE IŠ SVETUR ATVYKSTA lankytojų, kartais vežu juos Borgartūno gatve ir sakau, kad tai Sudužusių Svajonių bulvaras. Rodau jiems „Hofdi“ – baltą medinį namą, kuriame 1986 metais susitiko Ronaldas Reiganas ir Michailas Gorbačiovas ir kuris daugeliui asocijuojasi su komunizmo žlugimu ir geležinės uždangos griūtimi. Pastatas šalia „Hofdi“ yra juoda dėžės formos konstrukcija iš stiklo ir marmuro, kur anksčiau buvo banko „Kaupthing“ būstinė. Banko žlugimas 2008 m. buvo ketvirtas pagal dydį bankrotas kapitalizmo istorijoje, bet skaičiuojant ne pagal Islandijos gyventojų skaičių, o grynaisiais: 20 000 milijonų dolerių, maždaug du tūkstančiai milijardų kronų, du milijonai milijonų*.

Aš nepiktdžiugauju dėl kitų žmonių nesėkmių, tačiau įspūdinga, jog dar nesulaukęs vidutinio amžiaus išgyvenau dviejų milžiniškų ideologijų griūtį. Abi jas propagavo žmonės, kurie buvo pasiekę dominuojančios valdžios

* „Corporate Default and Recovery Rates, 1920–2008“, Moody’s Global Credit Policy, <https://www.moodys.com/sites/products/DefaultResearch/2007400000578875.pdf>.

ir švietimo sistemų viršūnes ir kuriems buvo suteiktos privilegijos, atitinkančios jų pačių pozicijas piramidės viršuje. Sistemų viduje žmonės išlaikė savo pozicijas iki pat paskutinės dienos. 1989 m. sausio 19-ąją Rytų Vokietijos lyderis Ėrichas Honekeris sakė: „Siena stovės po penkiasdešimties metų, ir po šimto.“ Siena griuvo tų pačių metų lapkritį. „Kaupthing“ banko vadovas, iš Centrinio banko gavęs didžiulę paskolą, 2008 m. spalio 6 d. televizijos interviu sakė: „Mūsų padėtis yra puiki, ir Centrinis bankas gali būti tikras, kad paskola bus gražinta. (...) Galiu tai sakyti neraudonuodamas.“ Bankas bankrutavo po trijų dienų.

Kai sistemos žlunga, iš pančių išsivaduoja kalba. Žodžiai, kurie turėjo išreikšti realybę, pakibo ore ir nebeteko prasmės, vadovėliai per vieną naktį tapo nebeaktualūs, o hierarchijos pakopos išnyko. Netikėtai žmonėms pasidarė sunku rasti žodžius ar sąvokas, kurie rimuotųsi su realybe.

Tarp „Hofdi“ ir banko būstinės – žole apaugusi veja, kurios viduryje yra menkų medžių brūzgynas: šeši spygliuočiai ir peraugęs gluosnio krūmas. Aš atsiguliau medžių brūzgyne tarp namų, žiūrėjau į dangų ir galvojau, kokia bus kita sistema, kuri žlugs, ir kokia didelė idėja perims vairą.

Mokslininkai atkreipia dėmesį, kad gyvenimo pamatas, pati Žemė, žlunga. Pagrindinės XX a. ideologijos Žemę ir jos gamtą suvokė kaip nebrangią ir neišsenkančią medžiagą. Žmonės elgėsi, tarsi atmosfera gali absorbuoti begalę dujų emisijos, vandenynas gali sugerti tonas atliekų, dirvos derlingumas neišsenka pridėjus trąšų, o gyvūnija pasitraukia, kai žmonijai prireikia vis daugiau erdvės gyventi.

Jeigu mokslininkų prognozės apie vandenyno, atmosferos ir orų sistemų ateitį, taip pat apie ledynų ir pakrančių ekosistemų ateitį pasitvirtins, tada galima savęs paklausti, koks žodis apibūdintų tokios apimties problematiką. Kokia ideologija visa tai aprėptų? Kokią knygą reikia perskaityti? Miltoną Fridmaną, Konfucijų, Karlą Marksą, Apreiškimą Jonui, Koraną ar Vedų raštus? Kaip reikia pažaboti mūsų norus, vartojimą ir materializmą, kurie, pagal visus skaičiavimus, parklupdys Žemės sistemą?

Galima sakyti, šioje knygoje bus kalbama apie „laiką ir vandenį“. Per ateinančią šimtmetį vandens prigimtis iš esmės pasikeis. Dauguma ledynų, supančių Žemės polių, ištirps, jūros lygis kils, temperatūra Žemėje pakils, dėl to daugės sausrų ir potvynių, o vandenyno rūgštingumas pasikeis labiau, nei pakito per 50 milijonų metų. Visa tai įvyks per vieno vaiko, gimusio šiandien, ir sulauksiančio tokio amžiaus kaip mano močiutė – 97 metų, gyvenimą.

Žemės galingiausios jėgos apleido geologinį greitį ir dabar keičiasi žmogiškuoju greičiu. Pokyčiai, kuriems anksčiau prireikdavo šimto tūkstančio metų, dabar įvyksta per šimtmetį. Toks greitis yra mitologinis, paliečiantis visą gyvenimą Žemėje ir viso mūsų mąstymo, pasirinkimo, gamybos ir tikėjimo pamatus. Jis paliečia visus, kuriuos mes pažįstame, ir visus, kuriuos mylime. Esame akistatoje su pokyčiais, kurie yra sudėtingesni nei visa tai, su kuo mūsų protas yra pratęs susidurti. Jie yra didesni nei visa mūsų patirtis, didesni nei kalba bei daugelis metaforų, kurias vartojame, kad suvoktume realybę.

Tai galime palyginti su bandymu įrašyti vulkaninio išsiveržimo triukšmą. Daugumoje aparatų tam tikrame

triukšme garsas lūžta, ir nieko daugiau nesigirdi, tik zvimbimas. Daug kam frazė „klimato pokyčiai“ yra pilna zvimbimo. Lengviau susidaryti nuomonę apie paprastesnę problematiką. Mes suprantame, kai kažkas yra sugadinama, kas kainuoja milijoną, suprantame, kai nušaunamas gyvūnas arba projekto vykdymas yra per brangus. Tačiau kai kalbama apie kažką, kas be galo didelis, šventas ir, negana to, yra mūsų gyvenimo pamatas, tokios reakcijos nebūna. Rodos, kad smegenys nesuvokia to didumo.

Zvimbimas mus apgauna. Mes matome antraštes ir tariamės suprantą žodžius kaip „ledynų tirpimas“, „karščio rekordas“, „vandenyno rūgštėjimas“, „augančios emisijos“. Jei mokslininkai teisūs, tai tie žodžiai yra rimtesni nei visa tai, kas yra iki šiol nutikę žmonijos istorijoje. Jei mes juos visiškai suprastume, jie turėtų tiesioginę įtaką mūsų elgesiui ir sprendimams. Bet, rodos, 99 proc. šių žodžių reikšmės pavirsta zvimbimu.

Gal zvimbimas yra neteisinga metafora, nes šis reiškinys panašesnis į juodąją bedugnę. Joks mokslininkas nėra matęs juodosios bedugnės, kurios masė gali prilygti milijonams saulių ir praryti visą šviesą. Vienintelis būdas aptikti juodąsias bedugnes yra žiūrėti ne į jas, o žvilgsnį nukreipti į šalia esančius ūkus ir žvaigždes. Kai kalbama apie visą planetos vandenį, visą Žemės paviršių ir visą atmosferą, tematika yra tokia plati, kad sugeria į save visą reikšmę. Vienintelis būdas rašyti šia tematika yra ją apeiti – iš nugaros, iš šonų, po ja, laiku atgal ir į ateitį, būti subjektyviam ir moksliskam ir vartoti mitologinę kalbą. Man reikia rašyti apie dalykus, apie juos nerašant, man reikia eiti atbulam, kad žengčiau į priekį.

Mes gyvename tokiomis laikais, kai mąstymas ir kalba išsivaduoja iš ideologinių pančių. Mes gyvename lydimi senovinio prakeikimo, kuris veikiausiai yra netaisyklin-
gai išverstas iš kinų kalbos, bet dėl to nė kiek ne bloges-
nis: „Kad tu gyventum įdomiais laikais.“

Mažasis lobis

1997 m. ISLANDIJOS UNIVERSITETE baigiau islandų kalbos studijas ir vasarą dirbau Aurnio Magnusono instituto rūsyje. Pats institutas buvo už uždarų durų Sudurgatos gatvėje universiteto miestelyje, tačiau dėl kažin kokių priežasčių visus tuos metus, kuriuos studijavau šitame pastate, man neteko peržengti tų durų slenksčio. Tai buvo paslaptingas įėjimas, tarsi kokia uola, kurioje gyvena paslėpti žmonės, vadinamieji islandiškieji elfai, ir man yra tekę girdėti apie žmones, pradingusius tame pasaulyje ir niekad atgal negrižusius. Viduje buvo saugomi islandų sagų rankraščiai ir ten buvo mokslininkai, kuriems reikėjo ramybės ir laiko tam, kad galėtų tyrinėti tuos lobynus. Durų skambutis buvo toks bauginantis, kad man atrodė lyg gaisro įspėjamasis signalas. Nesiryžau juo skambinti tol, kol vieną dieną manyje susikaupe degantis troškimas pamatyti, kas slypi ten, viduje. Taigi paskambinau ir buvau įleistas vidun.

Viduje tyrojo tyla, pusiau drėgnas ir sunkus senų knygų kvapas, ramybė, kuri jaunam žmogui atrodė išties visa gožianti. Pasijutau truputį nevykęs. Atsidūriau tarp rankraščių specialistų, o kai kurie jų buvo mano senelio

ir senelės bendraamžiai. Pajutau savo menkumą, kai kavos kambaryje pokalbiai ėmė suktis apie tai, ar Torvaldas aštuoniasdešimt šeštųjų vasarą buvo Skagafjorde. Nežinojau, ar jie kalba apie 1186, 1586 ar 1986-uosius, ir prie baimės prabilti prisidėjo baimė, kad jie pagalvos, jog esu neapsiskaitęs, taigi – būti abiem (o gal reikia sakyti tiek tam, tiek anam) – neišmaniam ir neišprususiam.

Visada vasaromis dirbdavau lauke – tiesdavau trinkeles ir sodininkaudavau. Didžiai užjausdavau raštinių darbuotojus, gyvenančius nelaisvėje. Dabar pats žiūrėjau pro langą į lengvai apsirengusius savo bendraamžius, pjaunančius žolę universiteto teritorijoje, o mintimis keliavau į platųjį pasaulį. Mano motinos brolis Džonas Torbjarnarsonas buvo biologas ir kvietė mane tyrinėti anakondų smauglių Venesuelos mangrovėse bei Amazonės džiunglėse, dirbti su kita komanda, kuriai jis vadovavo, skaičiuojant aligatorių kiaušinius Mamiraua rezervate Brazilijoje, siekiant išgelbėti juodąjį kaimaną, *Melanosuchus niger*, didžiausią Pietų Amerikos plėšrūną*. Patvinskių miškų vandens paviršius gali per metus pakisti dešimt metrų, todėl mums būtų tekę apsistoti plūduriuojančiuose būstuose, ir, pasak Džono, tos aplinkybės „sukelia nemenką džiaugsmą, kai pabundi ryte nuo čia pat, už durų, medžiojančių delfinų garso“.

* „*Splendor in the Mud: Unraveling the Lives of Anacondas*“, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/1996/04/02/science/splendor-in-the-mud-unraveling-the-lives-of-anacondas.html>; Paul P. Calle, Jesús Rivas, María Muñoz, John Thorbjarnarson, Ellen S. Dierenfeld, William Holmstrom, W. Emmett Braselton og William B. Karesh: „*Health Assessment of Free-Ranging Anacondas (Eunectes murinus) in Venezuela*“. *Journal of Zoo and Wildlife Medicine*. 25-tas leidimas, Nr. 1, *Reptile and Amphibian Issue* (kovas, 1994), p. 53–62.

Tuo pat metu sužinojau, kad su Maga laukiamės pirmojo savo kūdikio, todėl būtų buvę neatsakinga traukti į tokį nuotykį. Galima sakyti, tai buvo mano gyvenimo kryžkelė. Traukinys nurūko į Venesuelą ir į Amazonės džiungles be manęs, o aš likau tam tikroje stotelėje, dar nebūdamas tikras, ar man tinka sunkus mokslininko ar vienišas rašytojo kelias.

Vieną dieną manęs paprašė prižiūrėti rankraščių ekspoziciją nedidelėje galerijoje viršutiniame aukšte. Filologas Gizlis Sigurdsonas kuravo ekspoziciją ir paprašė, kad palydėčiau jį iki sunkių geležinių rūsio durų, o ten jis išsitraukė tris raktus. Aš buvau kupinas nuostabos, kai jis atidarė duris į rankraščių saugyklą – šventą islandiškos kultūros istorijos širdį. Patekau į senovinę lobyną. Čia buvo rankraščių ant odos, kurių seniausi užrašyti maždaug 1100 m., pasakojantys apie įvykius iš žilos senovės. Ten buvo originalūs islandų sagų, riterių sagų, konungo sagų ir senovinių įstatymų knygų rankraščiai. Gizlis nuėjo prie vienos lentynos ir atidarė skrynelę, iš kurios ištraukė mažytį rankraštį ir atsargiai man padavė.

– Kokia tai knyga? – sušnabždėjau. Nežinau, kodėl šnabždėjau. Man tiesiog atrodė, kad ten viduje taip reikia.

– Tai *Codex Regius*. Karališkoji Edos knyga.

Man pakirto kojas, tarsi perkūnas trenkė. Karališkoji Edos knyga – tai didžiausias Islandijos ir galbūt netgi visos šiaurinės Europos lobis, antras didžiausias senovės germanų mitologijos originalus dokumentas ir seniausias originalus „Žynės pranašystės“, „Aukštojo* eilių“

* Aukštasis – vienas iš Odino (senovės germanų mitologijoje – panteono vyriausiojo dievo) vardų. (Čia ir toliau – vert. past.).

ir „Giesmės apie Triumą“ rankraštis. Vienas didžiausių Vagnerio, Borgeso ir Tolkienu įkvėpimo šaltinių. Pasijutau, lyg rankose laikyčiau patį Elvį Preslį.

Rankraštis buvo kuklus. Pagal turinį ir skleidžiamą įtaką turėjo būti paaukuotas ir puikus, tačiau išties buvo mažas ir tamsus, kone kokia kerų knyga. Jis buvo senovinis, bet gerai išsilaikęs, ant gražios rudos odos – paprastos aiškios raidės, o keletas didžiųjų raidžių be jokių įmantrių puošmenų. Seniausias įrodymas, kad apie knygą nereikia spręsti pagal viršelį.

Mokslininkas atsargiai atvertė rankraštį ir viduryje puslapio parodė aiškia raidę S. „Skaityk čia“, tarė jis, ir aš, išsigilinęs į raides, galėjau toliau skaityti pats: „Saulė užtams, o žemė paskęs, dings iš dangaus skaisčiosios žvaigždės. Ugnies liežuviai plaikstosi dūmuos – pleška nuo karščio visas dangus.“*

Nugara nubėga pagaugais, tai buvo pats Ragnarokas**, kaip jis yra aprašytas „Žynės pranašystės“ originale. Sakiniai buvo vienoje eilutėje, nesudėlioti į posmus, kaip vėlesniuose spausdintuose variantuose. Aš buvau akistatoje su kažkuo, kas užrašė šiuos žodžius ant popieriaus prieš daugiau nei septynis šimtus metų. Buvau ypač jautrus aplinkai, bijojau sukosėti ar išmesti ją iš rankų, pajutau sąžinės priekaištą, kad kvėpuoju taip arti rankraščio. Bet tai buvo perdėta, juk rankraštis penkis šimtmečius laikytas drėgnose žeminėse, keliavo arkliais dėžėse per sraunias upes, o 1662 m. išsiųstas į Daniją buriniu laivu – dovana Fridrikui III, Danijos karaliui. Mane apėmė visa

* „Poetinė Eda“, vertė Aurelijus Vijūnas.

** Senovės germanų mitologijoje – pasaulio pabaiga.

užgožiantis jausmas laiko atžvilgiu. Aš kalbėjau beveik ta pačia kalba kaip ir tas, kuris rašė rankraštį. Ar rankraštis gali išgyventi dar septynis šimtus metų? Iki 2700-ųjų? Ar mūsų kalba ir civilizacija dar tiek ilgai gyvuos?

Žmonija, kaip tam tikra rūšis, yra išsaugojusi palyginti nedaug šventųjų senovinių mitologijų, pasakojimų apie jėgas ir dievus, valdančius pasaulį, bei apie pasaulio pradžia ir pabaigą. Turime graikų, romėnų, egiptiečių ir budistų mitologijas. Taip pat žinome hindu bei krikščioninių pasaulio paveikslą, actekų fragmentus. Viena iš tų mitologijų yra senovės germanų mitologija, ir dėl tos priežasties Karališkoji Edos knyga yra svarbesnė nei pati Mona Liza. Daugiausia, ką mes žinome apie senovės germanų dievus, Valhalą bei pasaulio pabaigą, yra iš ten. Šis rankraštis – tai neišsenkantis idėjų ir meno šaltinis. Ten gimsta šiuolaikinio šokio kūriniai, „death rock“ stiliaus grupės ir netgi moderni Holivudo klasika, tokia kaip Toras Ragnarokas iš „Marvel“ komiksų, kur Toras ir jo draugas Halkas kovoja su išdaviku Loki, milžinu Surtu ir baisiuoju Fernio vilku.

Padėjau rankraštį į mažutį krovinių liftą ir išsiunčiau į kitą aukštą. Pats tuo tarpu nuskubėjau siaurais įvijiniais laiptais rankraščio pasitikti. Ypač atsargiai paguldžiau jį ant mažo vagonėlio ir nustūmiau ilgu koridoriumi. Tada, tarsi trapų prieš laiką gimusį kūdikį, įdėjau į stiklinę spintą ir saugiai užrakinau. Visą savaitę sapnavau nemalonus sapnus. Dažniausiai kažkur miesto centre būdavau pametęs knygą. Kartą sutikau moterį su valymo vežimėliu einančią koridoriumi ir įsivaizdavau didelę kultūrinę katastrofą. Rankraštis įkrenta į plovimo kibirą ir iš jo ištraukiamas švytinčiai švarus kaip tuščias popieriaus lapas.

Marketingas nebuvo stiprioji Aurnio Magnusono instituto mokslininkų pusė, taigi aš sėdėdavau ištisas dienas pats vienas su tais lobiais, kol turistai lėkdavo žiūrėti Geizerio ir Gulfoso krioklio. Žinoma, vienam leisti laiką su Mona Liza buvo privilegija, bet ten buvo daug ir kitų dalykų, nes kartu su Karališkąja Edos knyga buvo eksponuojami pagrindiniai muziejaus lobiai: „Graugaus“ rinkinys su senaisiais įstatymais, knyga „Modruvalabok“ su pagrindinėmis islandų sagomis bei „Flateyjarbok“ su savo dviem šimtais veršelių odos puslapių ir puikiomis iliustracijomis. Kartais rymodavau virš stiklo ir bandydavau skaityti tekstus atverstuose puslapiuose. Karališkąją Edos knygą skaityti buvo lengviausia, raidės buvo aiškios, tad galėjau išskaityti tuos senovinius žodžius: „Kai buvau jaunas, ėjau savo keliais, kol paklydau kelyje. Turtingas tapau, kai kitą sutikau. Žmogus žmogui draugas...“

Tai buvo tą pačią savaitę, kai mudu su Maga vidury nakties išskubėjom į gimdymo skyrių ir aš į savo rankas paėmiau savo naujagimi sūnų. Niekada nesu laikęs nieko, kas būtų toks naujas ir trapus. Niekada nesu laikęs nieko, kas būtų tokio amžiaus ir trapus. Paskui sapnavau, kad esu mieste ir dėviu tik apatinius, pametęs savo sūnų ir rankraštį.

Patalpoje šalia rankraščių saugyklos buvo kitas lobis. Ten buvo garsajuosčių sankaupos, įrašai, kuriuos 1903–1973 m. visoje šalyje rinko tautosakininkai. Ten buvo seniausias Islandijoje įrašas, 1903 m. atliktas vaškiniu cilindru, Edisono fonogramu. Eiliavo, dainavo ir pasakas sekė senos moterys, ūkininkai ir jūrininkai. Niekada nieko tokio gražaus nebuvau girdėjęs ir man iš galvos neišėjo